

TEISINIO IR MORALINIO DISKURSŲ ANTITEZĖ

Leonarda Jekentaitė *

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Filosofijos katedra
Universiteto g. 3, Vilnius LT-03224.
Telefonas: (8 5) 265 21 16; elektroninis paštas leonarda-jk@takas.lt

Pateikta 2006 m. balandžio 25 d., parengta spausdinti 2006 m. liepos 1 d.

Santrauka. Šiame straipsnyje nauju aspektu keliami visada aktualūs teisės ir moralės santykio problema. XX amžiaus humanitarinė kultūra atkreipė dėmesį į teisiniame diskurse slypinčius pavojus: kaip ir bet kuris kitas funkcionalus santykis, teisinis diskursas yra savyje pakankamas ir logiškai neprieštaringas tikrai santykinai – iki tam tikros ribos, kurią nusako moralinio diskurso horizontai. Moralinis diskursas yra ankstesnis istoriškai, fundamentalesnis žmonių bendruomenės vientisumo ir solidarumo palaikymo prasme, jis visada išlieka kaip pirminė ir privaloma sąlyga teisiniam diskursui neiškreiptai veikti. Žymiausi pasaulio mąstytojai (Michelis Foucault, Jürgenas Habermas, Emanuelis Lévinas, Peteris Sloterdijkas ir kt.) bei menininkai (rašytojas Francas Kafka, dailininkai Gustavas Klimtas, Maxas Ernstas ir kt.) iš esmės sako tą patį: eiliniai piliečiai skaudžiai nukentia nuo menkiausio pažeidimo patekę į formalizuoto, biurokratizuoto teisės diskurso prievartinės galios lauką. Todėl *racionalaus* diskurso išbaigtumui reikia tam tikro *iracionalaus* (vertybėmis nusakomo) likučio.

Aktualūs Lietuvos kultūrinio, ekonominio, politinio ir teisinio gyvenimo pavyzdžiai verčia atkreipti dėmesį ir į priešingą tendenciją, kuri taip pat leidžia išgalėti nebaudžiamumui, savivalei ir cinizmui, – kai teisės dalykai nesąmoningai, o kartais ir sąmoningai supainiojami su moraliniais, mikliai manipuluojant skirtingų diskursų panašia retorika. Teisingumui ir teisėtumui svarbu išlaikyti diskretiškumą ir principingumą, nes ir geriausias įstatymas, patekęs į nesąžiningų teisininkų ir valdininkų rankas, virsta savo priešybe.

Pagrindinės sąvokos: diskursas, teisė, moralė, kaltė, E. Lévinas, K. Jaspersas.

ĮVADAS

Teisės teorijoje ir praktikoje svarbu skirti teisinės, įstatymu apibrėžtos ir sankcionuotos atsakomybės sritį nuo moralinės – geros valios ir žmogiško rūpesčio vienas kitu – sritis. Teisinėje sistemoje priešingų interesų ir teisingumo gynimas nuolat brėžia ribą tarp skirtingų individų teisių, o moralinėje srityje visada pabrėžiamas bendrumas. Nors problema sena, tačiau iki šiol teisėtumas painiojamas su etiškumu diskurso lygyje. Šiuo metu plintantys įvairių sričių etikos kodeksai ir etikos komisijos dažnai priverstos spręsti iš esmės teisinės problemas. Nusikaltimo svarbai sumenkinti užtenka nepastebimai perkeisti diskurso tipą: iš teisinio perkelti problemą į moralinį, ir priešingai – norint žmogų sužlugdyti užtenka jo netyčini poelgi įvardyti teisinėmis kategorijomis. Teisėtvara lieka bejėgė, jei negali orientuotis į

moralų žmogų, suvokiantį įstatymo prasmę ir jaučiantį asmeninę atsakomybę už jo įgyvendinimą.

KALTĖ IR BAUSMĖ TEISINIAME IR MORALINIAME DISKURSUOSE

Prieš keliolika metų buvo rodomas režisieriaus A. Maciulevičiaus sukurtas dokumentinis filmas apie Panevėžio moterų kalėjimą. Nufilmuoto projekto tikslas buvo surengti kalinėms šventę, kuriai jos ruošėsi, puošėsi, šoktų, dainuotų, tapytų ir pan., norėta žmogiškai prakalbinti jas. Galima sakyti, kad buvo bandoma kalėjime įprastą teisinį diskursą pakeisti žmogiškuoju – moraliniu. Moterys, esančios bausmės erdvėje, dalyvaujančios teisiniame diskurse, beveik visos – recidyvistės, kriminalinės nusikaltėlės, bet stiprios natūros – kalbėjo apie savo aistras, norus, viltis, teises, verkė dėl paliktų vaikų ir prarastos laisvės. Tačiau pažymėtina, kad nė viena iš jų nė vieno karto neužsiminė apie savo asmeninę kaltę dėl nuskriaustųjų, dėl jų artimųjų ir dėl tos situ-

* Humanitarinių mokslų, filosofijos, daktarė. Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Filosofijos katedros docentė.

acijos, kurioje tie žmonės atsidūrė. Kitame epizode dvi geriausios garsiojo Panevėžio teatro Miltinio trupės aktorės, pažūrėjusios šiuos nufilmuotus kadrus, kalbėjo apie *savo asmeninę atsakomybę ir kaltę*, kad visuomenėje atsiranda tokių nelaimingų žmonių kaip tos nusikaltėlės, kurios dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių buvo priverstos nusikalsti. Puikios aktorės, doros pilietės, jos jautėsi kaltos dėl anų moterų.

Filmas iškėlė klausimą, tai kas gi kaltas dėl nusikaltėlio likimo? Ar tik visagalės aplinkybės? Kodėl nusikaltus nenorima pripažinti savo kaltės? Kas apskritai yra kaltė? Kuo skiriasi kaltės traktavimas teisiniame ir moraliniame diskurse? Kita vertus, tokie skirtingi vertinimai dar kartą patvirtino nerašytą taisyklę, kad kultūrinei kūrybai save paskyręs žmogus jaučia asmeninę kaltę už viską, kas vyksta pasaulyje. Matyt todėl, kad jis visu savo gyvenimu, savo pastangomis kuria pasaulį, kuriame nori gyventi, ir kad pasaulyje vis tiek išlieka blogis, verčiantis suvokti žmogiškų pastangų netobulumą ir nepakankamumą. Skaudžiausiai išgyvenama pamatinė žmogaus kaltė, kurios neįmanoma atsikratyti ir kurią Karlas Jaspersas yra pavadinęs *metafizine kalte* (be kriminalinės, politinės ir moralinės): „Tarp žmonių, kaip žmonių, esama solidarumo, kuris kiekvieną daro atsakingą už visas pasaulio neteisybes ir skriaudas, ypač nusikaltimus, daromus jam matant ar žinant. Jei aš nedarau visko, ką galiu, kad užkirsčiau jiems kelią, tai aš esu kaltės bendrininkas“ [1, p. 262]. Ir tai buvo pagrindas Karlui Jaspersui kalbėti apie bendrą vokiečių tautos kaltę už tai, kad ji leido savo tautos sūnams inicijuoti ir dalyvauti Antrojo pasaulinio karo žiaurybėse, o tie, kurie nedalyvavo jame, liko kalti, kad nepasipriešino, kai kiti buvo žudomi. Toks platus požiūris į kaltę, netiesiogiai paaiškina, kodėl subrendęs ir laisvės atsakomybę suvokęs žmogus neskuba teisintis, – jis visada jaučiasi potencialiai kaltas, nes prisiima atsakomybę už savo pastangomis kuriamo pasaulio netobulumą ir neteisingumą jame.

Ir dar vienas aiškėjantis dalykas: teisinis diskursas turi prasmę tik tada, kai jis yra moralinio diskurso tęsinys, vedinys, socialinis sukonkretinimas ir įgyvendinimas. Antraip teisinis diskursas gali tapti prievartos aparato perdėto išbujojimo, totalaus sekimo ir smulkmeniško reglamentavimo priemone, tariamo teisingumo demonstravimu, o tikrovėje – neretai neteisingumo ir korupcijos įteisinimu, amoralumo pateisinimu – visiška savo paskirties priešybe. Teisinis diskursas be moralinio tampa beprasmis ir net bejėgis, todėl dažnai girdime argumentą: „Prie kiekvieno potencialaus nusikaltėlio nepastatysi policininko“, arba: „Kalėjime dirba arba patriotai, arba idiotai“ (iš „Panoramos“ laidoje per Lietuvos televiziją – L. J.). Ir iš tiesų, jokia paslaptis ir atradimas, kad kalėjimai dažniausiai ne pataiso žmogų, o dar labiau jį įtraukia į nusikaltimo ir prievartos liūną. Kalėjimo rutina sudaro daugybę situacijų, įtraukiančių ir jame dirbančius į abejotinus santykius su nuteistaisiais. Daugybę tokių dalykų yra atskleidęs Michelis Foucault knygoje „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“: „Tiesą sakant, visi tie maištai, kaip ir begalė kitų diskursų, kuriuos pagimdė kalėjimas nuo XIX amžiaus pradžios, byloja apie kūnus ir materialius dalykus. [...] Tačiau, tiesą

sakant, tai buvo kūno maištas, maištas prieš paties kalėjimo kūną. Buvo maištaujama ne prieš pernelyg sudilusį arba perdėm kenksmingą sveikatai, per daug atsilikusį arba per daug išstobulintą kalėjimą, o prieš materialų kalėjimą – valdžios instrumentą ir varomąją jėgą. Būtent visos tos valdžios kūnui technologijos neįstengia nei pridengti, nei sušvelninti „sielos“ technologija – visi tie auklėtojai, psichologai ir psichiatrai – ir aišku kodėl; nes ji yra tik vienas iš valdžios įrankių“ [2, p. 40]. Knygos pabaigoje M. Foucault daro pagrįstus apibendrinimus: „Kalėjimai nesumažina nusikalstamumo masto: galima, kiek nori juos plėsti, gausinti ar transformuoti, nusikaltimų ir nusikaltėlių kiekis lieka pastovus arba, dar blogiau, didėja. [...] Įkalinimas skatina pakartotinius nusikaltimus. Išėjus iš kalėjimo, daugiau šansų negu anksčiau vėl į jį patekti. Ganėtinai didelė dalis nuteistųjų yra buvę kaliniai; 38 procentai kalėjusių *maison centrales* ir 33 procentai buvusių katorgininkų nuteisiami pakartotinai“ [2, p. 313].

Metafizinę kaltę prisiėmusi asmenybė gali savo asmeninę kaltę išvelgti net ir tada, kai nėra tiesiogiai nusikaltusi, kaip atsakomybę, už tai, kad leidžia blogiui būti pasaulyje (kad „stovėjo po medžiu, kai žudė žmogų“, kaip kadaise prasitarė įžymiojo Vytauto Žalakevičiaus filmo herojus). O prievartautojui toks elgesys yra mažų mažiausiai keistas, jis nesijaučia kaltas, nes nežino ir nejaučia savo laisvės ribų, kiekvienas *Kitas* suvokiamas tik kaip abstraktus kliuvinys siekiant tikslo, ne daugiau, todėl bet koks pasikėsinimas į *Kito* sritį atrodo natūralus poelgis, kova už būvį. „Profesionalus“ nusikaltėlis labiausiai linkęs kalbėti teisės kalba, o laisvę supranta kaip savivalę ir galimybę prievartauti kitą, jis aiškinasi įstatymus galvodamas apie savęs pateisinimą, apie išankstinę nuostatą prisiimti atsakomybę už *Kitą* negali būti ir kalbos.

Bet šiuo metu dėmesį patraukia ypatingo tipo „kaltės nejaučiantieji“ – privilegijuotieji, įstatymo išskirti ir saugomi cinikai. Tai nebūtinai – „seno raugo nomenklatūrininkai“, jie gali būti ir jauni, ir išsilavinę, mokantys kalbų ir buvę pasaulyje, mandagūs ir elegantiški. Cinikai yra gana išvalgūs, kad sėkmingai pasinaudotų tuo, kas buvo sukurta saugoti bendram interesui, įtvirtinti savo asmeninei gerovei ir savo interesams. „Ciniškojo proto“ autorius Peteris Sloterdijkas pabrėžia, kad „bausmės yra valdžios legalumo Achilo kulnas. Kas mato, kaip jų valdančios jėgos baudžia, tas iš karto kai ką suvokia ir apie jų esmę bei savo poziciją jų atžvilgiu“ [3, p. 286]. Kas atsiduria valdžios piramidės viršūnėje, greitai pajunta valdžios pozicijos išskirtinumą. Ir visada atsiras paslaugiai „primenančių“, kad esančiam valdžioje galima daugiau nei visiems kitiems, kad jis liks net neįtartas už tuos dalykus, dėl kurių eilinis valstybės pilietis gali būti griežtai nubaustas.

TEISINIO IR MORALINIO DISKURŠŲ ANTITEZĖ

Vienas pirmųjų apie sąžiningumą ir principingumą dabartinėje Lietuvos teisėtvarkos sistemoje prabilo Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus savo metiniame

2006 m. pranešime: „Mūsų teisinės sistemos bejėgiškumą liudija ir ne vienerius metus trunkantys rezonansiniai tyrimai, neduodantys aiškių rezultatų. Jau minėjau paradoksa, kad kartais teisinės sistemos galia panaudojama ne teisingumui vykdyti, o kaip priedanga nuo jos apsisaugoti arba moraliniam vertinimui paneigti. Ribotas teisinis vertinimas, pagrįstas formalizuotomis teisės normomis, kuria sąlygas išvengti atsakomybės ir kartu formuoja nebaudžiamumo atmosferą visuomenėje, didina nepasitikėjimą teisės sauga bei prisideda prie nusikaltamumo augimo“ [4].

Teisinis ir moralinis diskursai turi ir bendrų ypatumų, ir labai svarbių skirtumų. Abu diskursai leidžia mums svarstyti kaltės, atsakomybės ir bausmės klausimus, o apsvarsčius daryti sprendimus. Abu diskursai yra norminiai, abu orientuoti į žmogaus bendruomeniškumą. Moralinio diskurso pagrindas – žmonių prigimtinis solidarumas, teisinio – privačių interesų modifikuojamas solidarumas. Pastarajame diskurse teisės ir pareigos priklauso ne tik nuo paties žmogaus asmeninio nusiteikimo, bet ir nuo jo padėties, nuo jo turimo turto, ekonominių ir politinių galių, čia siekiama maksimaliai formalizuoti visus galimus atvejus, kad nebūtų landų įstatymo nepaisymui, o tai savo ruožtu verčia atsiriboti nuo begalinės žmonių santykių įvairovės ir jausminių niuansų, kurie sunkintų racionalius sprendimus. Ne veltui Temidė vaizduojama užsirišusi akis, su kardu vienoje rankoje ir su svarstyklėmis kitoje. XX amžiaus menas ir filosofija atkreipė dėmesį į tai, kad kraštutinė teisės formalizacija ir biurokratizacija veda į sustabarėjimą, kurtumą ir aklumą žmogaus kančiai.¹

Moralės kalba orientuoja į pertekliaus jausmą, laisvą atidavimą, dovanojimą, supratingą priėmimą. Teisės kalba atsiranda kaip privalėjimas, kaip būtina priemonė stygiaus aplinkybėmis, čia neišvengjama lygiavos ir prievartos. Skirtumai išryškėja jau draudimų pateikimo retorikoje. Prieškario teisės prof. Petras Leonas rašė, kad „dora reikalauja iš mūsų: neužmušk, nevok; teisė graso: už užmušimą, už vogimą tokia ir tokia bausmė“ [5, p. 78]. Iš tikrųjų teisė neapsiriboja reikalavimais, o baudžia už nepaklusnumą taikydama skaudžias sankcijas, kurioms įgyvendinti pasitelkiamas valstybinės prievartos aparatas ir kurios kartais ima prieštarauti žmogaus orumo ir bendrojo gėrio reikalavimams. Visi šie prieštaravimai atsispindi teisiniame diskurse. Į tai yra atkreipę dėmesį ir nepriklausomos Lietuvos Konstitucijos bei įstatymų sistemos kūrėjai, analizavę kitų šalių jau nusistovėjusias teises sistemas. Štai ištrauka iš interviu su Lietuvos Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto profesoriumi Juozu Žiliu: „Anglijos teismai vadovaujasi bendrąja teise – aukštesniąja teise nei įstatymas. Teisėjas pradeda nagrinėti bylą, žmonės kalba teisme, įrodinėja savo tiesas, ir teisėjas mato, kad įstatymo šioje terpėje neįmanoma pritaikyti, nes tai būtų ne-teisybė – prieštarautų bendrosioms vertybėms, kurios

yra virš įstatymo. Ir teisėjas pasako, kad šiuo atveju įstatymas prieštarautų gėriui. Mūsų kontinentinė Europos sistema ir kultūra, kuriai priklausome, veikia kitaip; čia veikia Romos teisinė tradicija – statutinės teisės doktrina, tačiau pastebimi ir integraciniai reiškiniai. Teisėjas čia pirmiausia žiūri, kaip jam tiksliau pritaikyti normą“ [6, p. 454–455].

Teisės atsiskyrimas nuo moralės rodo, kad pirminis solidarumas yra sutrikdytas ir reikia formalizuoto bei prievarta palaikomo socialinio teisingumo principo. Visi tampa priklausomi nuo savo realios padėties apibrėžtoje ekonominėje ir politinėje sąrangoje, o ne, kaip sakė E. Lévinas, nuo „nuogo žmogiškumo“, apie kurį netrukus bus kalbama plačiau ir kuris civilinių kodeksų kalboje vis labiau tampa panašus į gryną ideologinę abstrakciją. Teisėje įgyvendinama žmonių lygybė visada yra santykinė tik kuriuo nors požiūriu. Tai reiškia, kad socialiniame teisingume visada slypi paslėptas neteisingumas. Periodiškai visuomenę sukrečiančios revoliucijos jį akivaizdžiai atskleidžia. Čia užtektų prisiminti A. Maceiną, kuris yra sakęs, kad jei sumenkęs socialinio teisingumo lygis pradeda akivaizdžiai žėisti atskirų grupių narių žmogiškąjį orumą, jei jis vis labiau panašėja į išmaldą, už jį nebejaučiama padėkos, o imama keršyti ir žudyti, – periodiškai kylantys maištai ir revoliucijos tai primena. „Teisingumas yra minimalus socialinio gyvenimo reikalavimas. Be teisingumo socialinis gyvenimas būtų visiškai negalimas“ [7, p. 222]. Teisė – tai moralinio solidarumo riba, žemiau kurios visuomenė negali leistis, nes tai reikštų nesibaigiančią kiekvieno kovą su kiekvienu. Teisėje yra daugiau prievartos, nes atvirai suvokiamas privačių interesų susikirtimo pavojus. Teisinis santykis grįstas ne gerais norais ar nusiteikimais, o ekonominės struktūros būtinumu. Su šia Karlo Markso įžvalga sunku nesutikti. Seniai ištarti prof. P. Leono žodžiai tebėra aktualūs: „Teisė yra doros minimum – mažiausias žiupsnis, kurio vyksmas draugijos gyvenimui yra priverstinis, nes be jo draugija negalėtų gyventi“ [5, p. 82].

Teisinis diskursas pasitelkiamas, kai moralinis tampa nepajėgus ir neįtikinamas. Ir atvirkščiai – moralinis diskursas pasitelkiamas teisinėje praktikoje, kai tenka priminti apie formalios ir griežtos teisinio diskurso logikos beširdiškumą. Tačiau diskursų nederėtų supainioti. Šiuo metu vis daugiau randasi įvairių etikos komisijų, etikos kodeksų, profesinių etikų. Tai tarytum sako, kad plečiasi moralinis diskursas. O iš tikrųjų tokia veikla vis labiau tampa susijusi su teisine reguliacija, nes tokie kodeksai būna sąvadais teisinių elgesio instrukcijų, kurių nesilaikymas susijęs su atleidimais iš darbo ir su kitokiomis, finansinių pasekmių turinčiomis sankcijomis. Neretai etikos komisijos išvados būna įvadas į teisminį procesą arba atvirkščiai – tampa teisėtu būdu išvengti teisinės atsakomybės.

Manipuliuojant abiejų diskursų panašumu atsiranda galimybė piktnaudžiauti tiek etinio diskurso pakantumu, tiek ir teisinio reglamentavimo griežtumu. Taip kartais menkiausias įvykis, apibūdintas formalia teisinių kategorijų kalba, gali užtraukti žmogui nepamatuotai sunkią bausmę ir sugriauti jo gyvenimą. Kitu atveju, kai teisinį diskursą nejučia pakeičia moralinis, baustinas nusikal-

¹ Žr. Michelio Foukault knygą „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“ arba Franzo Kafkos – „Procesas“, austrų dailininko Gustavo Klimto tapybinę alegoriją „Jurisprudencija“, skirtą Vienos universiteto luboms, arba iškalbingą siurrealizmo lyderio Maxo Ernsto paveikslą „Šv. Mergelė baudžia savo sūnų“ ir kt.

timas, rimtai besikėsintis į pačius valstybės ekonominio ir politinio stabilumo pagrindus, imamas traktuoti kaip „negražus“, netaktiškas poelgis, tai leidžia įsivyrtauti nebaudžiamumui ir savivalei.

Pavyzdys galėtų būti beprecedentis įvykis, susijęs su naujai pastatytais kotedžais Turniškėse – valstybės vadovų rezidencijų pašonėje. Vieni aukščiausio lygio valstybės valdininkai įsigudrino užsidirbti įkeisdami paties Prezidento namą, o kiti – „palankiomis sąlygomis“ nusipirkti kotedžus pušyne ir *visam laikui* įsitaisyti tarp trumpam ten įsikuriančių „laikinių“ liaudies valios reiškėjų. Įdomu ne tik tai, kad samdomi tarnautojai, biurokratai akivaizdžiai gudrauja arba tariasi esą „galingesni“ už liaudies išrinktąjį, bet ir tai, jog minėti valdininkai kartoja, kad „nesijaučia kalti“ ir kad „jiems nėra gėda“. Akivaizdu, kad aiškinantis kainas, terminus, konkurso sąlygas ketinama apsiriboti teisiniu kazusu vengiant moralinės atsakomybės, kuri šiuo atveju yra reikšmingesnė nei visa kita. Buvo atsiprašyta Prezidento už mestą įtarimo šešėlių jo autoritetui, atsistatydinta ir grįžta į lygiai tokias pat aukštas pareigas tik kitoje instancijoje, nors ne tuščiomis. Vienas Amerikos universiteto profesorius, tuo metu skaitęs paskaitas Vilniuje, ironiškai komentavo: įsivaizduokime kokį nors mokyklos mokytoją – pedofilą, sugautą nusikaltimo vietoje. Jis atsistatydins, išeis iš vienos mokyklos ir nueis į kitą, kur darys tą patį, ten vėl galės atsistatydinti.

Labai panašu, kad šiuo atveju tiesiog nebuvo pagalvota apie tai, kad jokios gėrybės neatperka aukšto valdininko, atstovaujančio teisingumo autoritetui, viešo moralinio nuopolio, gero vardo netekties. Tai smūgis ne tik asmeniui, bet ir teisingumo principui. Būtų galima priminti iškalbingą I. Kanto citatą: „Kas virsta kirmėle, tasai tegu nesiskundžia, jeigu jį kojomis sumindžios“. Ją profesorius Petras Leonas pacitavo savo paskaitoje „Apie teisę ir dorą“ ir pridūrė: „Valdininkas ar teisėjas, kuris už kyšius neteisingai veikia, arba advokatas, kuris parsiduoda priešininkui, blogesni už vagis ar užpuolikus ant kelio: nuo vagies ar užpuoliko aš galiu pasisergėti: užraktu, sargyba, ginklais, o nuo tokių piktadarių negalima apsiserگėti, nes jie skriaudą daro ir įstatymus peržengia savo pačių įstatymų pagalba. Nors visi žino bjaurius tokio valdininko darbus, bet iki neatsiranda laimingas drąsuolis, kuriam pasiseka išaiškinti to nusidėjėlio veikimą, jis valdininkauja ir visi jį gerbia. Jei visuomenės doriška pažiūra būtų aukštesnė, tokie skriaudikai netarptų“ [5, p. 82].

Neturėtų išnykti supratimas apie tai, kad valstybinės, ypač aukštos pareigos, įpareigoja: jas galima suprasti kaip kelią į išskirtines privilegijas ir savivalę, nors tai turėtų būti socialinio pavyzdžio ir didelio reiklumo sau pozicija. Gal todėl Anglijos karalienė pabrėžtai kukliai švenčia savo aštuoniasdešimtmetį, palyginti su jos karūnavimo penkiasdešimtmečio iškilmėmis, nes taip pabrėžia skirtumą tarp savęs kaip privataus asmens ir savęs kaip savo valstybės ir tautos reprezentantės.

ŽMOGIŠKAS DISKURSAS VISADA IŠLIEKA ETINIS – E. LÉVINO PAMOKOS

Terminas *diskursas* atėjo iš prancūzų kalbos ir yra vartojamas visur, kur tik susiduriame su kalbos reiškiniiais. Jis reiškia *kalbinį santykį su kitu žmogumi kaip su pašnekovu, kuriame atsiveria ir skleidžiasi tikroji žmonių bendrumo plotmė*. Taip jį yra apibrėžęs ižymusis XX amžiaus žydų tautybės prancūzų filosofas Emanuelis Lévinas (beje, visada pabrėžęs, kad yra kilęs iš Lietuvos) [8, p. 298]. Šio filosofo tvirtinimu tikrasis diskursas vyksta tik *etinėje plotmėje* ir yra susijęs su absoliučiu priešais esančio žmogaus priėmimu, atsivėrimu jam be jokių pretenzijų. Priešingai nei teisiniame diskurse, kur tuoj pat instinktyviai pajuntame bausmės ir drausmės, galios ir prievartos potekstes, tikrajame diskurse esame nuginkluojami tokia savo ir kito žmogaus atsivėrimo gelme, kurios neįmanoma pavergti, kuriai pasiekti tenka *be jokios prievartos* nusimesti visus šarvus, visas kaukes. Tai „grynas“ kitioniškumo, skirtingybės patyrimas be jokių naudų ir vertinimo atributų, kai neužkliūva jokia materialybė, – žvelgdamas į žmogaus „nuogą“ veidą ir jo akis, nematai jų spalvos, o skesti begalinėje akių gelmėje: „Diskursas yra kažko absoliučiai svetimo patyrimas, grynas „pažinimas“ ar „patyrimas“, nuostabos trauma. Ir šis absoliučiai svetimas yra Kitas, kaip neaprepiamybė, kaip begalybė ir laisvė, kuriai aš neturiu *jokios galios (išskirta autorės)*, kuri man apsirėškia savo Veidu. Daiktai, objektai yra aprepiami, jie patys neskleidžia supratimo šviesos, o žmogaus akys regi ir supranta, jos yra priešais mus ir pasaulį, jos gali spindėti, kai jaučia savo tikrąją būseną, būti nepaglemžtu, nesuprastintu, neapreptu, t. y. transcendentiniu ir begaliniu. Tikras diskursas prasideda tada, kai mes jaučiame atsakomybę už tokį Kitą. Veidas atsisuka į mane, aš atsisuku į kitą Veidu, „atsisukti veidu“ – tai matyti žmogų jo begalybėje, nepavergiamoje laisvėje, visoje jo gilybėje ir sudėtingume. Štai tik tada ir prasideda tikrasis diskursas“ [8, p. 309].

Tikrajam pokalbiui – santykiui su būtybe anapus bet kokio atributo – yra pajėgus didžiadvasiškas subjektas. Begalybė atsiveria beginklėse kito žmogaus akių gelmėse. „Didžiadvasiškas subjektas“ – tai tas, kuris eina prie Kito žmogaus peržengdamas egoistišką ir vienišą mėgavimąsi savimi. Tad pripažinti kitą žmogų – vadinasi, pasiekti jį per valdomų daiktų pasaulį, kartu – per dovaną sukurti bendrumą ir visuotinumą [...] Kitas žmogus kaip tik savo veidu yra raiška aukštumo, kuriame apsirėškia Dievas.“ [8, p. 304]. Ne bažnyčios, ne altoriai, ne šventos knygos, o Kito žmogaus veidas ir akys prieš kiekvieną iš mūsų primena apie asmeninę atsakomybę, nuo kurios neįmanoma pabėgti: „Palaikydamas etinį santykį aš atsisakau pripažinti vaidiną dramoje, kurios autorius nesu aš ar kurios atomazgą žino anksčiau negu aš, atsisakau būti statistu išganymo ar prakeikimo dramoje, vaidinamoje nepaisant manęs ir mano sąskaita“ [8, p. 305]. E. Lévinas įtvirtina požiūrį, kad moralinė pareiga nepripažįsta prievartos, jokios, net ir moralinės: „Veidas pradeda pirminį diskursą, šio pirmasis žodis yra pareiga...Tai diskursas, kuris įpareigoja įsi-

traukti į diskursą. Etinė esamybė iškyla be prievartos“ [8, p. 319]. Jo kūryba mums nuolat primena, kad tik atsakomybės ir rūpesčio už *Kitą* atmosferoje mes atrandame savo žmogišką esmę. (Žr. jo knygą „Etika ir begalybė“ [9].)

MORALINIO DISKURSO ATRAMOS

Žmonės patys sau nusistato norminę teisės ir moralės tvarką, kad būtų įmanomas jų bendras gyvenimas. Ši bendra tvarka numato tarpusavio ryšio arba atsakomybės santykius, iš kurių išplaukia atskirų individų *pareigos ir teisės* vienas kito atžviغيu. Kilmės požiūriu neabejotinai moralė yra pirmesnė nei teisė. Dažnai minima prigimtinė teisė iš esmės yra moralinė tvarka. Pastaroji atsiremia į *papročius*, kurie įskiepijami ir tampa *ipročiais*. Net ir žodžių daryboje akivaizdus ryšys su žodžiu „protas“ rodo, kad teisingumas ir teisėtumas siejamas su įmanomai *protingu* santykių tarp bendruomenės narių sutvarkymu. O *protingumas* paprastai tiesiogiai susijęs su visumos gyvybingumo išlaikymu, o tam svarbu bendrojo intereso viršenybė palyginti su individualiu, todėl ir sakoma, kad moralė – tai pagrindinis, o kartais ir pasakutinis žmogiškojo solidarumo bastionas.

Etiniame diskurse mes operuojame savo pasirinkimo laisve ir kreipiamės į Kito žmogaus laisvą valią. Čia mes dažniausiai susiduriame su sinonimiškai vartojamomis sąvokomis: *moralė, etika, dora*. Tam tikru mastu tai leistina, nes iš esmės visais atvejais kalbama apie tą patį: ir graikiškas žodis *ethos*, ir lotyniškasis *mores*, lietuviškai reiškia *papročiai*.

Skirtingose etikos teorijose šie žodžiai mėginami priskirti šiek tiek skirtingoms sritims nusakyti. *Morale* dažniausiai apibūdinami natūraliai susiformuojantys santykiai bendruomenėje, realūs žmonių elgesio būdai. *Etika* apibūdina įsisąmonintą privalomo elgesio tvarką, tai logiškai „sustyguota“, principais paremta taisyklių visuma, moralės įsisąmoninimas ir išraiškos forma.

Dora nusako žmogaus sugebėjimą ir nusiteikimą *derinti savo valią* prie bendrųjų reikalavimų, įsiklausyti į bendrabūvio dėsni arba taisyklę, jausti atsakomybę už visumą. Tai, kas visuomenėje yra vertybės, tampa jo individualios valios orientyru, elgesio forma – *dorybe*. Dorybingam žmogui dažniausiai bendri reikalai visados svarbesni už individualius, asmeninius. Doras žmogus intuityviai siekia *dermės* ir su savimi pačiu, ir su aplinka. Dorumo sąvokoje pabrėžiama, kad svarbu būti nuosekliam, logiškai neprieštaringam mintimis ir jausmais – svarbu elgtis taip, kad žodžiai neprieštartų veiksams. Doras žmogus yra tas, kurio žodžiu gali tikėti, kuris yra patikimas, ištikimas, racionalus ir „prognozuojamas“. Bet tai gali būti ir konformistiškas asmuo, kai jo doros pagrindu be iškygų tarnauja bendra taisyklė: „Elgiuosi taip, *nes taip elgiamasi*, taip įprasta elgtis“. Dorumas apibūdina derinimąsi prie bendro principo, bet dar nekelti klausimo apie paties principo kokybę.

Etika ir etiškumas pabrėžia principų turėjimą ir jų laikymąsi. *Etiškas* žmogus nesielgia chaotiškai, vedamas nuotaikų, jis nesavavaliauja, jo valia pagrįsta apibrėžtais principais (tarkime, I. Kanto kategorinio impe-

ratyvo, Aristotekio aukso vidurio taisyklės ar protingo egoizmo). *Etiško* žmogaus poelgiuose jaučiama ne instinktyvi ar intuityvi, o įsisąmoninta ir pagrįsta bendro sugyvenimo logika. Etika yra elgesio logika, kaip logika yra mintijimo etika, abi įtraukia asmenį į bendrumo sritį. Etika iškyla kaip bendruomenės reikalavimai ją sudarantiems individams, o doro individo dorybės ir sąžinė – kaip atsakas į tai. *Sąžinė* neretai suvokiama kaip individualios psichikos dalykas. O iš tiesų tai yra vienybėje gyvenančių žmonių susikalbėjimo – sakymo ir atsakymo – *atsakomybės* pagrindas.

Moralumas pabrėžia asmeninę atsakomybę už pasirinktus principus ir kritinį reiklumą įprastiems elgesio standartams ir tradiciniams principams, kuriems reikalaujama paklusti. (*Amoralumas*, priešingai, reiškia neat-sakingumą, nesiskaitymą, abejingumą bendriems elgesio standartams.) *Moralus* asmuo ne tik doras, bet ir toks, kuris savo likimu „tikrina“ moralės įstatymą, jis gali ir nepaklusti įprastiems elgesio standartams. *Moralūs* žmonės yra tie, kurie atveria naujus kelius sudėtingesniai vertinimui, leidžia giliau suprasti žmogų. Dauguma vadinamųjų neformalų ir disidentų yra ypač moralūs žmonės: vienetai, išdrįstantys pasipriešinti daugumai. Tarkime, fašizmo sąlygomis dažnas vokietis ėjo į karą kaip doras savo šalies pilietis ar patriotas. O kaip vertintini tie aukščiausio rango vokiečių Reicho karininkai, kurie suplanavo ir įvykdė sąmokslą prieš Hitlerį? Jie buvo ne tik dori ir etiški. Jie buvo moraliai pasirengę kitaip suprasti savo pareigą, galimam jų teisiniam ir etiniam pasmerkimui nesėkmės atveju (tai, beje, ir įvyko). Jų pilietinis nepaklusnumas buvo susijęs su ištikimybe ne fiureriui, o tai Vokietijai, su kuria siejami aukščiausi Vakarų kultūros žmogiškumo laimėjimai.

SAŽINĖS KULTŪRA

Būtų galima teigti, kad šiuo metu Lietuvoje *moralinio diskurso lygis yra regimai sumenkęs*, palyginti su su Dainuojančios revoliucijos, Sąjūdžio laikotarpio visuotiniu dvasiniu pakilimu. Moralės, etikos ir doros terminus girdime vartojant labai dažnai, tačiau dažniausiai tai yra tik žodžiai, apie kurių reikšmę mažai mąstoma. Dažniausiai apie moralę, etiką ir „gerą žmogų“ turima labai primityvi, provinciali nuomonė, mažai ką bedra turinti su minėta didžiadvasiška ir laisva asmenybe. Vis dažniau girdime apie „šventą“ privačią nuosavybę, vis daugiau privačių interesų antagonizmo ir poreikio teisėtumą ir teisingumą ginti teismuose. Susidaro įspūdis, kad Lietuvoje teisinė logika imama laikyti aukštesne už moralinę arba neturinčia nieko bendra su morale. Tai verčia iš esmės kelti klausimą apie bendrą etinės kultūros lygį.

Visybiškas kalbėjimas apie žmogų dabar yra suskilęs į daugybę diskursų, tuo tikslesnių, kuo siauresnį aspektą apima. Visas pasaulis ir žmogus jame tapo skirtingų diskursų (matematinio, fizikinio, statistinio, ekonominio, sociologinio, lingvistinio, taip pat ir teisinio) sankirtos vieta. Tik filosofija, ypač jos atšaka – etika, dar vis primena, kad *tokia formalizacija įtvirtina nepateisinamai susvetimėjusį ir nuasmenintą teisinį diskursą*

(blogai, jei priimti teisinį sprendimą tampa labai lengva). Net ir universitetuose vengiama filosofijos, jai skiriama vis mažiau valandų, orientuojamasi į profesiją, į dalykiškumą ir konkretumą, bet nelieka būdo ir laiko pažadinti „didžiadvasį žmogų“, sugebantį jausti atsakomybę už tai, kas vadinama bendruoju gėriu. Prarandamas universalus kokybinis požiūris į tikrovę, intuityvus ir pamatuotas visumos ir atskirų dalių vietos joje suvokimas. Tai ypač atsiliepia ugdant būsimuosius humanitarus ir teisininkus.

Esame įpratę apie visokią kultūrą kalbėti neapibrėžtai. Viskas, kas turi bent kokį išskirtinumą ir apibrėžtumą, apibūdinama kaip „kultūra“: tai ir popkultūra, ir subkultūra, homoseksualų kultūra, ir naujos augalų kultūros, ir t. t. Visoks tikrovės segmentas gali būti aprašytas kaip tam tikra kultūra, ir taip galime turėti begalines horizontalias sklaidas. Vis dėlto nevertėtų visai nubraukti *vertikalių* matmenų, nes, be to, kas yra, visada galiojo ir galios tai, *kas turėtų būti*. Net ir mūsų ironišku ar cinišku vadinamame amžiuje svarbiausiais orientyrais išlieka tai, kas kilnu ir teisinga, gražu ir didžiadvasiška. Bet tai yra reta, nes sunkiai įgyvendinama, nors tik tikėdami šiais dalykais žmonės gyvena ir sugyvena.

Žodžiu, *bet kokios kultūros branduolys yra moralinė kultūra*. Neįsigilinus atrodo, kad moralinė sąmonė atsiranda savaime, kad ji – „natūrali“. Nors kultūroje visada slypi priešprieša natūrali, savaimingumui, kaip chaosui ir stichijai, kuriai būdingi tam tikri radikalūs draudimai (tabu), kai laukinė natūra įgauna sukultūrintą prigimtį. Tarkime, gamtoje pirmumas atitenka stipriausiam, o kultūroje pirmumo teisė užleidžiama silpnesniai (pvz., kultūringas žmogus į troleibusą leidžia pirmiau įlipti ligoniui, senam žmogui ar vaikui). Tik valdomas natūraliai gimęs noras, nepatenkintas fiziologinis poreikis leidžia atsirasti kalbos simbolikai, nuorodai į tai, kas buvo nepatenkinta. Jei visi žmogaus norai būtų patenkinti, kalba niekada nebūtų atsiradusi.

Kol visuomenė nėra demoralizuota, ji turi bendrus siekius, nusakančius bendrojo solidarumo orientyrus, bendrą viziją, nesamą, bet kuriamą realybę, kuri gali būti įgyvendinta tik tiek, kiek ja tikima. Karlas Jaspersas yra pabrėžęs, kad „tarp žmonių galioja besąlygiška taisyklė, jog jie gali tikrai *drauge gyventi* arba *drauge paaukoti* gyvybę, kai kurio nors iš jų atžvilgiu įvykdomas nusikaltimas ... – tai yra jų esmės esmė“ [1, p. 262]. Galima tai pasakyti labai paprastai: žmogus yra bendruomeninė būtybė. Bet tai gali būti išaukštinantis ir sustiprinantis bendrumas, o gali būti susimokėlių – savanauzdžių bendrumas („tiesa yra mūsų“ todėl, kad mūsų – melagingai liudijančių yra daugiau?!)

Kultūra remiasi žmogumi, jaučiančiu pagarbą įstatymui. Įstatymai – tai bendros tikrovės nuorodos, bendri orientyrai, todėl jie negali vienam galioti, o kitam – ne. Kadangi iki šiol daug kam patikimiausi atrodo gamtos mokslo argumentai, galėtume analogiškai sakyti, kad visuomenė yra stipri ją sudarančių individų pastangų sutapimu. Tai tolygu *energetiniam fizikinių reiškinių rezonansui*. Toks moralinis pakilimas – stebuklas, kurio pavyzdys buvo Lietuvos Sąjūdis ir Dainuojanti revoliucija. Taip buvo, bet tai negali trukti nuolat, kad ir kaip trokš-

tume. Dabar dažniau kalbame apie individų susvetimėjimą, cinizmą, etinį reliatyvizmą, jėgų išsibarstymą. Užsisklendžiame savyje, pešamės dėl savo privačių interesų, gausėja psichikos ligų ir savižudybių. Ir nieko keista, kad pagaliau viešai prakalbome apie „atsisukančius varžtelius, kas gali atsitikti kiekvienam“. Atrodo, kad dori naivuoliai vis labiau ima panašėti į tuos, kuriems „atsisukę varžteliai“.

Moralinė visuomenės sveikata – pirmoji gyvybingos kultūros sąlyga. Ji reiškia gyvą žmogiškojo solidarumo intuiciją kiekviename individe. Ši intuicija – tai kiekvieno iš mūsų empirinį „aš“ stebintis aukštesnysis, I. Kanto žodžiais tariant, transcendentalinis „Aš“, o paprasčiau – *sąžinė*. Mes ir nepastebime, kad dorus mus verčia būti pati kalba, jos logika, gramatika, sintaksė, tarsi savaime suprantamas priešdėlių, priesagų ar nosinių vartojimas, sąvokos, kurias jau randame ateidami į šį pasaulį. *Logika – tai mąstymo etika, o etika – elgesio logika*. Vertėtų bent retkarčiais priminti garsiąją Sokrato frazę, *kas nemašto dorai, tas ir gyventi dorai negali*.

Protas paprastai siejamas su racionalumu, modernybės diskurse atsiranda *naujojo racionalumo* samprata, įtraukianti *iracionalųjį likutį*. Tai leidžia suvokti bet kurio funkcionaliai uždaro diskurso ribų santykinumą, priklausomybę nuo vertybių (metadiskurso) arba pereiti prie kitokio diskurso. Tam daug dėmesio yra skyręs Jürgenas Habermas: „Modernybės diskurse kaltintojai daro priekaištą, kuris iš esmės nepasikeitė nuo Hegelio ir Marxo, Nietzsche'ų ir Heideggerio, nuo Bataille ir Lacano iki Foucault ir Derrida. Kaltinimas yra pagrįstas prieš subjektyvybės principu glūdintį protą; o kaltinama dėl to, kad šis protas įskundžia ir pakerta visas paslėptas priespaudas ir išnaudojimo, pažeminimo ir susvetimėjimo formas, kad vietoj jų būtų įvestas pagrįstas racionalumo viešpatavimas. [...] Teigiamu pavirtusio proto plieno kiauto nepermatomumas dingsta tarsi kiaurai permatomų stiklo rūmų žeriničiame spindėjime. Visos grupės sutaria: *šitas* stiklo fasadas turi sudužti“ [10, p. 67–68]. Todėl tokia svarbi tampa viešojo gyvenimo gyvybingumui diskusijos dvasia – laisva, bet atsakinga. Viešas etinis, teisinis ir politinis diskursas neišvengiamai atskleidžia išibrovusią *nederbę*, nes tokia yra *kalbėjimo* ir *susikalbėjimo* esmė. Kalbant turi reikšmės ne tik patys žodžiai, bet ir intonacija, gestas, ir kontekstas, kurių kalbėtojas net ir negali numatyti, todėl išprusęs ir išvalgus klausytojas iš karto pajunta falšą, jei kalbantysis meluoja. *Sąžinė* nėra psichologinė individo sąlybė, ji ateina iš pasaulio, iš gilesnio *žinojimo*, todėl tai žmonių *susižinojimo*, bendro buvimo, orientacijos realiame pasaulyje pagrindas. Meluojantis nori priversti kitus patikėti tuo, kas yra netikra, bet naudinga jam asmeniškai. Ne veltui toks asmuo yra apibūdinamas kaip „pučiantis miglą“, kurioje nori kitus paklaidinti, bet pirmiausia pasiklysta jis pats. Kad ir koks jis būtų charizmatiškas, politiškaai įtakingas ar finansiškai galingas, perspektyvus ir išsilavinęs, fiktyvi tiesa atsiskleidžia kaip atskiro asmens savivalė ir prievarta bendruomenei, kuri anksčiau ar vėliau atskleidžia savo bejėgiškumą, veda į moralinį asmenybės suirimą. Tai liudija visų didžiųjų tironų (o kitaip – savivaliautojų) istorijos nuo Antikos iki mūsų

laikų, apie tai primena daugelio „kultinių“ asmenybių „pasaulio užkariavimo“ ir depresyvių nuopolių istorijos.

Dabartiniame pasaulyje, kai dažnai kartojama F. Nietzsche's ištarta frazė „Dievas mirė, mes jį nužudėme“, retas kuris tiki, kad teisingumas yra dieviškose garantijose, dieviškoje pasaulio sąrangoje. *Teisingumo yra tiek, kiek yra žmonių, pasiryžusių jį įtvirtinti ir už tai pakovoti, t. y. kiek yra nepakančių neteisingumui.* Šiuolaikinis moralinis diskursas grindžiamas ne išorinės sankcijos baime, o laisvu savo asmeninės atsakomybės priėmimu, savo laisvės dovanojimu, atidavimu.

IŠVADOS

Pirma, nėra teisės ir teisingumo apskritai. Jis įsigalioja tik tiek, kiek yra žmonių, galvojančių apie jį ir pasiryžusių už jį kovoti, todėl teisinis diskursas plėtosis ir ateityje.

Antra, teisinis diskursas tik santykinai gali būti atskirtas nuo moralinio.

Trečia, teisinis diskursas, atitrūkęs nuo moralinio, kaip pirminio, netenka savo prasmės ir ima tarnauti savivalei ir neteisingumui įtvirtinti.

Ketvirta, teisininko profesionalumas ir autoritetas pagrįstas ne tik dalykine kompetencija, bet ir jo sąžiningumu.

LITERATŪRA

1. **Jaspersas K.** Kaltės klausimas. Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos / Sud. Br. Kuzmickas, Vilnius: Mintis, 1989.
2. **Foucault M.** Disciplinuoti ir bausti (Kalėjimo gimimas). – Vilnius: Baltos lankos, 1998.
3. **Sloterdijk P.** Ciniškojo proto kritika. – Vilnius: Alma littera, ALK, 1999.
4. **Lietuvos Respublikos** Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas. 2006 03 28. <http://www.president.lt/lt/news.full/6522>.
5. **Leonas P.** Raštai. T. III. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.
6. **Juozo Žilio**, Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto profesoriaus, interviu „Tenoriui siekti teisybės“ // Respublika. 2002 09 14. Kn.: **R. Koženiauskiene**. Juridinė retorika. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
7. **Maceina A.** Raštai. II t. – Vilnius: Mintis, 1992.
8. **Lévinas E.** Diskursas ir etika. Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos / Sud. Br. Kuzmickas. – Vilnius: Mintis, 1989.
9. **Lévinas E.** Etika ir begalybė. – Vilnius: Baltos lankos, ALK, 1994.
10. **Habermas J.** Modernybės filosofinis diskursas. Vilnius: ALK, Alma littera, 2002.

ANTITHESIS BETWEEN LEGAL AND MORAL DISCOURSE

Leonarda Jekentaitė*

Vilnius University

S u m m a r y

The article takes a new approach to the problem of relationship between law and morality. The 20th century humanitarian culture draws attention to threats inherent in legal discourse: full completeness and logically consistency of the legal discourse, just as of any other functional relationship is relative, i.e. to a certain limit which is defined by the horizons of moral discourse. Defence of opposing interests and justice in a legal system draws a line between the interests of private individuals and their rights while the moral area always underlines individuals' common interest in initial solidarity, openness and ability to accept one another. Moral discourse came earlier in history and is more fundamental in terms of integrity and securing of solidarity within a human community; it continues to be the primary condition for the legal discourse to work in a straight and non-twisted way. The most outstanding world artists and thinkers (Michel Foucault, Jürgen Habermas, Emanuel Lévinas, Peter Sloterdijk are only a few in the long list) essentially agree about the following: ordinary citizens suffer in case of a minor violation when they find themselves in the field of the coercive power of a bureaucratized legal discourse. Therefore for a *rational* discourse to be perfect it needs to have a shade of certain *irrationality* (defined by values).

Legal discourse is in direct relationship with the political and economic survival of the state thus is supported by the system of coercive sanctions. The formal and bureaucratic application of the latter offers room for impunity, licence and cynicism. Actual examples from cultural, economic, political and legal experience point to an opposite tendency where legal matters unconsciously and consciously (which equals dishonesty) are confused with moral matters. Sometimes the significance of a crime can be lessened by inconspicuously changing the type of discourse – by switching from a legal to moral discourse. Discretion is necessary for maintaining justice and legality, while on the other hand one must not forget that any dissociation is only relative, which implies that a legal discourse should always be rooted in a moral discourse since the latter is more fundamental and earlier, it starts and finishes the former. Any law, when in the hands of dishonest lawyers and officials, can become its antithesis. That is why the general moral culture of the public should be developed with particular emphasis on the development of ethics of law enforcement people.

Keywords: discourse, justice, ethics, guilt, E. Lévinas, K. Jaspers.

* Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of Philosophy, Assoc. Prof. Dr.